

HOOFSTUK III.

AFRIKAANSE SPREEKWOORDE EN VERWANTE VORME IN HISTORIESE VERBAND

Oorerwing.

Van 'n menigte uitdrukkinge is oorerwing 'n sekerheid reeds op grond van algemene verbreidheid in Nederland en Suid-Afrika. In sulke gevalle sou dit nie nodig wees om 17de-eeuse dokumentering vas te stel nie, hoewel dit meestal kan geskied. Veel materiaal is eers later opgeteken, en ander het verouder of is ondergegaan, terwyl dit in Suid-Afrika bly voortlewe. Tog bly dit 'n eerste vereiste vir die Afrikaanse taalondersoek om 17de-eeuse bestaan vas te stel, want daardeur word die oorerwingskwessie opgelos. Maar ons kennis van die 17de-eeuse volkstaal is so gering dat ons genoodsaak is om deur middel van resultate van dialektstudie enigszins die gaping te vergoed. Want dit is veilig om oorerwing aan te neem wanneer 'n uitdrukking in 'n paar dialekte voorkom, en veral in gebiede vanwaaruit 'n aansienlike toevloed van koloniste plaasgevind het soos Noord- en Suid-Holland en Seeland. Veral word oorerwing ook dan aanneemlik wanneer 'n uitdrukking in twee ver van mekaar verwyderde dialektstreke verskyn, wat die gevolg kan wees van vroeër algemener verspreiding en later ondergang in tussenliggende streke, hoewel dit geensins die enigste verklaring hoef te wees nie. Wanneer 'n uitdrukking hedendaags egter net in een streek voorkom, dan moet ons let op die aard daarvan, op gebruiksfteer, en faktore soos verhuisingsmoontlikheid, waardeur oorerwing dan, gesteld dat hul gunstig is, vanself aanneemlik word. En daarby moet hier sowel as in die algemeen onthou word dat bloedmin dialekte vir hierdie doel deeglik ondersoek is. Gevalle van die laaste soort is byv.: *hy is een goeien om biggen te vangen* (Goeree en Overflakkee: Seeland), Afr. *hy kan nie vark vang nie; 't is hier te kort en daar te lang* (Goeree en Overflakkee); *dei zien gat oetlijnt mout zulf deur de ribben schieten* (Gronings); *iemand betrek* (feitlik soos in Afr. in Drents en Gronings); *slag veur slag* (Antwerps); *ek wou dat jy op Bloksberg sit* (Plat-Duits; die verskyning hiervan in Gronings is wel later indringing). Teen 'n kind wat 'n voëltjie wil vang, heet dit in S.O. Vlaams: *legt em beetse zaut op de*

stert (ook Amsterdams N.T. XIII, 105), Afr. *gooi sout op sy stert* gevarieer met *stamp met 'n klip op jou knie*. Die figuurlike gebruik van Afr. *by die agter deur inkom* vind wel 'n mate van ooreenstemming in Seeus *'t is door de achter deur binnengekomen* (gesê van gesmokkelde waar). Ooreenstemmend met ons anker *gooi* kom voor in Fries *ik scil myn anker dêr ris útsmite*. Ik wil mijn anker daar eens uitwerpen (beproeven vasten grond te vinden bv. bij een meisje)

By nader ondersoek sal egter waarskynlik blyk dat hierdie en ander uitdrukkinge oor uitgebreider terrein in die stamgebied bestaan.

Die voortbestaan van Ndl. taalvorme in spreekwoord en gesegde is vanselfsprekend. Temeer is dit te verwagte in sover dit 'n uitvloeisel is van Bybel, Gesangboek, gebed- en kerkterminologie, vgl. *kind des doods*, *kwelling des geestes*, *steen des aanstoets*, *beginsel der smarte*, *laaste der dae*, *in der ewigheid*, ens. waaronder ook val spreekwoordelike gebruik van tekste of teksdele, byv. *de snoeren zijn hem in lieflike plaatsen gevallen* (vgl. Hoofst. IV).

Maar Ndl. taalvorme handhaaf hul ook in die mees alledaagse omgang byv. *ek heb so wel* (gebruik aan tafel om te bedank vir aangebode kos); *aap, wat ben je 'n mooie jonge* (reeds in Gronings verander); *as dit nie waar is nie, dan ben ek 'n boontjie*; *die kalf is verdronke*; *ek is so geskore*; *lands wys*, *lands eer*; *iemand hiet en gebied*; *op hete daad*; *op hete kole sit*; die artikel *de* in onder affek uitgesproke wendinge byv. *wat de duiwel! dat de man nie wil hoor nie!*

Sekere woorde kom alleen nog in versteende uitdrukkinge voor: *die heler is net so goed soos die steler*; *liewer blo Jan as do Jan*; *met huidjie en muidjie*; *so 'n regte aardjie na sy vaartjie*, ens.

Van 'n Ndl. spreekwoord met kenmerkende vorm is in Afr. soms net die begrip gehandhaaf wat dan in die wisselende kleeft van 'n onvaste gesegde voortleef. Somtyds is die kristallisering van die Ndl. spreekwoord vroeg genoeg gewees vir oorerwing in dié bepaalde vorm, maar dit is nie altyd met sekerheid uit te maak nie. Byv. iemand met rooi haar of 'n vrou met baard is kwaai, waarvoor: Ndl. *rood haar en elzenhout groeien niet op een goeden grond*, *een vrouw gebaard is van kwaden aard* of *een man met rood haar, eene vrouw met eenen baard*, *groet ze over vier mijlen ver of lang met drie steenen in de hand* (16e eeu); 'n mens leer die waarde van 'n ding eers wanneer jy dit moet mis is Ndl. *men leert de waarde van het goed wanneer men dat ontberen moet*. Sê ons dat jy

iemand nie ken voor jy 'n mud sout met hom opgeëet het nie, reeds by Cats staan :

*Al eer dat ghij een vriend betrout,
soo eet met hem een mudde sout.*

Hoewel in geskifte herhaaldelik gewys is op die groot vrugbaarheid wat die Afrikaanse volksgees openbaar in die skepping van nuwe uitdrukkinge, 'n proses wat gedurig in omvang toeneem, so moet dit tog elke ondersoeker van ons spreekwoordeskat opval hoe verbasend veel uit die stamgebied meegebring en bewaar gebly is. Want daar was geen rede vir ondergang van uitdrukkinge waarin algemeen menslike ondervindings, uitgedruk in eenvoudige beeldspraak, neergelê is nie. Uitdrukkinge dus wat verband hou met lewensbeskouing, gewoontes en alledaagse voorwerpe, bly vir 'n groot deel voortbestaan, ook selfs wanneer die wortelbodem waaruit hul oorspronklik opgegroeï het, sy werklikheidswaarde verloor het. Erftaal soos 'n *kooltjie vuur kom haal* vir 'n vlugtige besoek, wat uit 'n tyd stam toe vuurhoutjies nog nie in gebruik was nie, lewe ongehinderd voort waar die werklikheidsbodem verdwyn het. Beeldspraak in verband met die menslike liggaam byv. wat honderde en honderde voorbeelde omvat, lewe voort in S.A., soos dit sou voortlewe in enige ander wêreldstreek. Verder wat met algemeen bekende mak en wilde diere verband het byv. perd, esel, kat, hond, haan, hen, skaap, muis, rot, haas, ens. En dieselfde geld van sedelike waardes wat veelal as lewenswysheid in die spreekwoordeskat kristalliseer.

Elke bepaalde geval van hierdie omvangryke geërfde taalskat eis noukeurige toetsing voordat met sekerheid of met 'n mate van sekerheid kan vasgestel word of ons te doen het met oorerwing of nuutskepping. In die verlede is te dikwels foute gemaak deurdat uitdrukkinge as nuutskepping opgevat is, wat inderdaad met ons voorouers die reis oor die see meegemaak het. Dat sommige uitdr. hul gemaklik leen tot verkeerde opvatting, kom deur ongemerkte vervanging van die oorspronklike voorstelling deur 'n nuwe, terwyl die betekenis dieselfde of ongeveer dieselfde bly. Waar die werklikheidsbodem vir die oorspronklike assosiasie verdwyn het, gryp die aperspeksyermoe na 'n nuwe werklikheidsbodem. So is *iets op tou sit* in verband gebring met die ossewa-bedryf, terwyl dit tuis hoort by die weefstoel, en *tou* gelyk is aan *weefgetou* en gevolglik geërf is. Die uitdr. word dus ingelyf by ander met *tou* sonder dat 'n duidelike voorstelling gevorm word omtrent sy eintlike ontstaan. 'N ander uitdrukking: *die strop om die nek sit* of *sy nek in die strop steek* is langamerhand

in verband gekom met die jukos¹⁾, terwyl dit met die galg te doen het. Met minder sekerheid kan dit gesê word van *iemand voor stok kry* wat my nie 'n wysiging lyk van Ndl. *het met iemand aan de stok komen (krijgen)* nie, waar die slaanstkok wel bedoel is en waarvan die ouderdom twyfelagtig is, maar waarin wel eerder mag gesien word 'n wysiging van 'n ou regsterm nl. *iemand voor den droomstok klagen*²⁾, eintlik: iemand voor die regbank dagvaar (kla, kry). Dan sou by ons dus 'n nuwe voorstelling ontstaan het. Ook word met die vervoerbedryf geassosieer *iemand aan die sleeptou laat bly* (aan 'n lyntjie hou), terwyl dit eintlik 'n oorblyfsel is van die seemanstaal Ndl. *iemand op sleeptouw houden*. Eweneens aan die skeepvaart herinner *onklaar raak*, meer gebruikelik in die vorm *onklaar trap*. In Ndl. is bekend *onklaar lopen* of *varen*, gesê van lopende touwerk wat in die war raak; ook *onklaar raken* van skepe gesê (Ndl. Wdb. X, 1708). Die uitdrukking is egter by ons op 'n heel ander terrein oorgeplant, nl. die vervoerbedryf, vandaar *trap*. Onseker, maar 'n geval wat moontlik hierby hoort, is *die rieme neerlê*. Dit sal wel nie verband hou met *de riemen afgooien* (ophou met werk, met betrekking tot masienerie) nie. Maar daar bestaan ook in Ndl. *de riemen inleggen* (ze binnen boord nemen en nederleggen, Ndl. Wdb. VI, 1770). Aangesien die uitdrukking in Afrikaans nie op 'n duidelike voorstelling berus nie, glo ek hier aan die seemansterm wat met onduidelike assosiasie by die trekbedryf ingery is.

Met die laaste uitdrukking egter het ons by 'n moontlike grensgeval tussen oorerwing en nuutskepping aangeland, daar die moontlikheid tog nog altyd bly bestaan dat die beeld *rieme neerlê* gesuggereer kon geword het deur die boerbedryf. Die werkman kan byv. sy rieme neerlê as hy met osse, ens. werk om te kenne te gee dat hy die werk staak, waaruit kon ontwikkel: padgee, wegloop. Want moet aan die eenkant gewaarsku word teen onversigtige opeising as eiegoed wat inderdaad geërf is, dan kan ook weer aan die anderkant pynlike vooringenomenheid oorerwingsmotiewe opspoor waar net moontlikhede bestaan, waardeur 'n onwetenskaplike kyk op die taalfakte geskep word. Wie met onbevange gees tot die taalfakte nader, sal dan dikwels met sulke grensgevalle moet rekening hou, en terwyl hy hier, soos orals in die groot lewensproses, 'n grensstreek aanskou waar alle skerp lyming uitgewis is,

¹⁾ In die voorstelling van sommige mag hier egter wel die ou assosiasie nog bestaan.

²⁾ De C. G e b r. 33; Loq. 127.

sal hy tevrede moet wees met onsekerhede. Op 'n paar sodanige tiepiese gevalle wil ek hier wys.

Imand wat 'n vet pos in die staatsdiens bekleed, noem ons 'n *kripvreter* of *kripperd*, 'n perd dus wat nie in die veld loop nie, maar aan die krip gevoer word. Ook word van so iemand gesê: *hy staan by die krip, hy word by die krip gevoer*. Nou kan hierdie vergelyking heel goed in S.A. ontstaan het, omdat die beeld voor die hand lê. Maar dieselfde begrip en vergelyking kry ons ook in Ndl. *aan de (staats)ruif zitten*, „over de geldmiddelen te beschikken hebben met de bijgedachte dat men daarvan profiteert” (Ndl. *Wdb.* XII, 1635); *ook aan het laatje zitten*. In die aanhalinge by Stoet (I, 478) word geskimp op die aanhangers van 'n politieke party wat aan die roer sit, presies soos ook in S.A. gebruik. Maar die Ndl. aanhalinge is jonk, terwyl *aan het laatje zitten* self oud is. Is die begrip nou geërwe, en het in S.A. daaruit kristallisasies ontstaan, of is dit hier vanself weer gebore?

Waar en wanneer het oor die *onderdeur* loer sy spesiale toepassing op 'n meisie gekry, wat die geselskap van jonkmans soek? Die gebruik om oor die *onderdeur* te leun en gesels is baie oud, en die oorgang van die natuurlike gebruik, soos in 17de-eeuse, „daer doet sij selve de deur open, en se blijft over de ongerdeur leggen, 't lijkt of se me wachte wel....”,¹⁾ tot die figuurlike in Afr., d.w.s. die toepassing op vryery, is dan tog heel gering. Was die spesiale betekenis al in kiem aanwesig by die verhuising na S.A.? Of is die nuwe betekenis eers in S.A. ontwikkel?

Al sou 'n mens geneig wees om die *elumboog* lig, gesê van iemand wat te veel drink, vir Afrikaans te hou, so lê dit taamlik voor die hand om verband te soek met 17de-eeus heel gebruiklike *de ellenboog roeren* wat meestal in die bet. *dobbel* voorkom, gewoonlik met aanduiding van die plek waar die handeling plaasvind nl. in die kroeg, maar ook wel in 'n teksverband wat die betekenis *drink* toelaat.

Net so is *streepsuiker* in sy ironiese gebruik wel Afrikaans, maar terwyl *streep* vroeg 17de-eeus voorkom in die betekenis *striem*, mag ons aanneem dat hierdie geërfde voorstelling (naas ander moontlike voorstellinge) aanwesig was by sy ontstaan.

Heeltemal analoog met die laaste geval is *gou by die bak*, maar *lui by die werk* wat in sy uitgebreide uiteindelijke vorm met variasie wel Afrikaans is, maar waarvan die beginstadium tog seker in die 17de-eeuse volkstaal te soek is, vgl. „.....en

¹⁾ Van Vloten, II, 226.

daarom soecken se altyt vroeg aan den back en vroeg aan den claren te zĳn.”¹⁾)

En hoe moet ons oordeel in die geval van *dit broekskeur hê, broekskeur gaan*, gesê van iemand wat in 'n lastige posisie, geldelik of andersins, verkeer? Het dit verband met Ndl. *zĳn broek aan iets scheuren*, bekaaid of met schade van iets afkomen? Of moet ons dink aan 'n selfstandige Afrikaanse ontstaan met 'n eie voorstellingsinhoud?

'N ander lastige geval is die betekenis van *vermaak* in byv. *hy laat hom nie vermaak nie*, d.i. hy laat hom nie in verleentheid bring of hinder (in die bereiking van sy doel) nie. In die Reisverhaal van Cornelis Houtman (Linschoten 1915), word die woord in 'n soortgelyke betekenis gebruik op grond waarvan Dr. Boshoff²⁾ tot oorerwing besluit. Die bedoelde bewysplaas lees as volg: „Des anderen daeghs quam Tomongon Angabayd met den Sabander, presenteerende van des Gouverneurs ende harent weghen alles wes wij van doen soude moghen hebben, begeirende dat wij de Portugiesen niet en souden vertrouwen: want zij ons sochten te vermaken, ende soo dobbel waren, dat men nummermeer haer harte en const kennen.....” Die woord beteken hier eintlik *bedrieë* weens nie-vervulling van 'n belofte deur die Portugese, waaruit ook die begrip *in verleentheid bring* kan ontstaan. Tensy egter meer bewysplase uit later Ndl. kan gebring word, bly dit onseker of ons hier met oorerwing te doen het, daar die betekenis ook uit *amuseer* oor *vir gek hou* selfstandig in Afr. kan ontwikkel het.

Uit die behandelde gevalle wat ten opsigte van hul verhouding tot moontlike erftaal duidelike graduele verskille vertoon, blyk genoegsaam in watter onsekerheid ons soms verheer by gebrek aan dokumentêre gegewens omtrent die wordingstadium. Sodanige oorgangstiepes tussen erftaal en nuutskeping kan moeilik geklassifiseer word. Maar teenoor hulle staan 'n veel uitgebreider groep uitdrukkinge wat sonder twyfel geërf is maar wat in een of ander van hul elemente in S.A. verandering ondergaan het. Die gewysigde element, al sou dit ook maar 'n nuwe toepassing wees, verteenwoordig dan eiegoed in die gemengde produk. Die omvattendste oorsaak van wysiging is die lewenskondiesies van 'n nuwe land.

Wysiging.

Wysiging vind in hoofsaak plaas in betekenis of voorstellingsinhoud. Aangesien ons in Afrikaans meestal te doen kry

¹⁾ Van Vloten, II, 244.

²⁾ Volk en Taal, ens. bls. 169.

met spreekwyse, kom die vorm haas nie in aanmerking nie. Want die spreekwoord *ek meneer en jy meneer, wie sal dan die wa smeer?* byv. met duidelike vormkenmerke is in sy tweede gedeelte 'n totale omvorming op eie voorstellingsbodem, terwyl die eerste gedeelte waarskynlik geërf is. Hierby is egter nie uit te gaan van die bekende Ndl. *doe Adam spitte en Eva span, waar vond men doe den edelman?* nie, maar eerder van 'n Ndd. uitdrukking soos *ik Muschü, un du Muschü, wer putzt uns denn de Schô?* of 'n soortgelyke of ooreenstemmende Nederlandse. Egter gebeur dit dat teenoor 'n positiewe uitdrukkingswyse in Ndl. dieselfde begrip in Afr. in negatiewe vorm verskyn byv. *ek ken hom nie van Adam af nie*. Origens kom noodwendige wysiging in suiwer taalkundige vorm hier nie ter sprake nie.

Betekeniswysiging vind gewoonlik plaas deur nuwe toepassing waaronder ook figuurlike gebruik ingesluit is. So word *anker gooi* spesiaal tot die gebied van *vry* of *verlief wees* beperk, terwyl die verskuiwing tog nie heel groot is nie, vgl. Ndl. *zijn anker ergens nederleggen* (*nedergooien*) wat reeds die betekenis: êrens korter of langer vertoef, aangeneem het, as dit nie 'n voortsetting is in Afr. van 'n ooreenstemmende uitdr. in Fries met feitlik dieselfde betekenis nie, nl. *ik scil myn anker dêr ris útsmite*. Op dieselfde terrein het Ndl. *flikkers maken* waar *flikker* „luchtsprong“, „danssprong“ beteken, te land gekom. Net so het *die drumpel trap* (êrens, by iemand) die assosiasie gekry van besoek met die doel om te vry, terwyl dit in Suid-Nederland sedert Kiliaen die bet. het van: dikwels besoek nl. in die vorm *iemand's zulle plat lopen*. *Blou Maandag* het in Suid-Afrika onder ander assosiasies 'n betekenis gaan kry, wat feitlik teenoorgesteld is aan die Nederlandse.

Verandering in klankbeeld en voorstellingsinhoud gaan saam, vgl. *kort gebakend* uit Ndl. *kort gebakerd*, Afr. *ou traan* uit Ndl. *oude trant*.

Die eintlike element wat in besondere mate onderhewig is aan verandering, is die voorstellingsinhoud. Dit is op hierdie terrein veral dat 'n nuwe omgewing veelvuldige geleentheid bied vir vervanging en uitbreiding van begrippe onder inwerking van die fantasie.

'N vername oorsaak is *verlore-gaan van oorspronklike voorstellingseenheid*: 'n woord kan in onbruik raak, en daar dit nie meer verstaan word nie, gaan die voorstellingseenheid verlore, en is die motief vir wysiging geskep; of die hele voorstellingsfeer word uitgewis, om watter redes ook al (verlies van kultuurgoed), sodat die fantasie vry spel het om nuwe as-

sosiasiebeelde te skep. Ter opheldering neem ons *die plan is goed maar die hennetjies (makou) lê die eier(s)* wat in hierdie vorm geen samehang laat voel tussen die dele nie. Ewemin word ons voorstelling duideliker deur *woorde* te plaas vir *plan*, in watter vorm dit ook gehoor word, en meer met Ndl. *de woorden zijn goed maar de eenden leggen de eieren* ooreenstem. Nou is die Ndl. spreekwoord gebaseer op 'n woordspeling: woorden=woerden (mannetjie-eende), maar deurdat *woerd* in Afr. nie oorgeërf is nie, moes hy behoud van die spreekwoord die voorstellingselemente uit verband geruk word, sodat *eende* in die tweede deel nou geen rede van bestaan meer had nie, en gevolglik deur enige ander pluimveesoort kon vervang word, terwyl die eerste deel tot volmaakte kleurloosheid kan sink byv. *wat jy daar sê is goed of dis alles goed wat jy daar sê, dit klink alles mooi*, ens.

Toe *vaarwater* geen duidelike voorstelling meer opwek nie, word dit *vaalwater* in in iemand *se vaalwater* kom met 'n nuwe assosiasiekring wat vir die Afrikaner voor die hand lê, en waardeur die oorspronklike voorstellingseenheid verbreek word. *Geen vinger verroer nie* vir Ndl. *geen vin verroeren* ontstaan min of meer deur dieselfde motief.

Hierby behoort ook in sy kraal te pas kom (*dis so in sy kraal*) vir Ndl. *in zijn kraam te pas* komen.

Maar die voorstellingsfeer kan heeltemal uitgewis word. Dan ontstaan die wildste gefantaseer. Toe die hekse- en duiwelatmosfeer wat die volksgeloof om Bloksberg skep, in die nuwe land vervaag en uiteindelik verdwyn, had die bergnaam hoegenaamd geen betekenis meer nie. Daarom was dit nie genoeg om iemand na Bloksberg te verwens nie, maar allerhande wilde voorstellinge omtrent sy bestaan aldaar word uitgedink: *ek wou dat jy op Loksenberg (Blokberg) in die hondestal sit wors eet; ek sien jou liever agter Bloksenberg met 'n droë eendvoël en jou ouma se stampblok; ek sien jou op Loksenberg met 'n eendvoël sit en verdroë (voor ek dit doen)*, ens. En al is daar nog herinnering aan verband tussen die duiwel en Bloksberg in die Dordrechtse variasie: *ek wens dat jy op Bloksberg sit met 'n pan kole onder jou agterste*, van die oorspronklike voorstellingsfeer is wel niks meer bewus nie.

Die voorstellingsinhoud kan verander deurdat een of meer leidende begrippe, gewoonlik onder invloed van nuwe omgewingsfaktore, plaas maak vir ander. Hieronder val al die uitdrukkinge wat aan eie omstandighede aangepas is.

In plaas van *koning* of *keiser* het in die kolonis se bewussyn geleef *goewerneur*; daarom *hy verbeel hom dat hy die goewerneur se hond se oom is* (Ndl. *hij meent dat keizers kat zijne*

nicht is). Vandaar dat 't regent oude wijven met klompen word dit reën ou meide met knopkieries; geld als water word geld soos bossies (hoewel laasgenoemde 'n moontlike selfstandige skepping is); zo oud als de weg van Rome (Keulen, Kralingen) word so oud soos die Kaapse pad; hoe kaler jonker, hoe groter pronker word hoe kaler jakkals, hoe groter stert; hy is niet onder 'n uil uitgebroed word hy is nie onder 'n kalkoen uitgebroei nie; de beste stuurlui staan aan wal word die beste touleier sit op die voorbok; 'n duitje in 't zakje doen word 'n stuiwer in die armbus (armbeurs) gooi.

As Ndl. (17de-eeus) je slacht de schildpad, je bent overal t'huys in S.A. word (hy is) nes 'n volstruis, waar hy kom daar is hy tuis dan het hier die aanpassingsmotief minder sterk gewerk as rymlus. Hierby sluit aan in die jaar nul as die hingste vul. Die spreekwyse hy weet (ek sal vir jou wys) waar Dawid die wortel gegrawe het het na S.A. gekom waarskynlik met daardie eienaam, en hoewel geloof aan die geheimsinnige mag van wortels ook in die Europese kultuuroorlewering bekend is, spreek vergelyking met parallelle in ander tale vir die waarskynlikheid dat die wortelgrawe-motief 'n Suid-Afrikaanse wysiging is ontstaan onder invloed van alhier bloeiende geloof aan toormiddels soos in swang by Slamse deskundiges veral. En hiermee sou dan 'n sentrale voorstellingselement van die spreekwyse, wat dit ook al mag gewees het, onder nuwe omgewingsinvloede verander geword het.

Die bloei van die dierstorie in S.A. is aanspraaklik vir wysiging van *als het regent en de zon schijnt, is het kermis in de hel* tot *as dit reën en die son skyn, trou jakkals met wolf se vrou*—alweer 'n belangrike voorstellingselement vervang deur inheemse motief.

Naas hierdie twee tiepes van wysiging is daar 'n derde manier nl. die voorstellingsinhoud word uitgebrei deur nuwe elemente. Dit is hier waar rymlus dikwels die deurslag gee. *Stille waters diepe grond* word uitgebrei met *onder draai (loop) die duiwel rond*. Die heerlikheid van in *Abraham se skoot* groot te word, vind sy beperking in: *maar daar was dorings in. Ongenooide gaste, hoort agter deure en kaste kom voort uit ongenode gaste zet men buiten (achter) de deur; leven van zijn renten* (Ndl.) word ironies uitgebrei met *en teer van sy kapitaal*.

Verlies.

Bestaande uit heterogene elemente, verplaas in 'n eensame wêreld en afgesny van beskawingsinvloede van uit die stamlande, moes die gemeenskap aan die Kaap langsaamhand ern-

stige verliese ly ten opsigte van sy geestelike erfbesit. Onder nuwe klimaatstoestande waarby die jaargetye 'n direkte teëstelling vorm met die Europese, onder nuwe maatskaplike en godsdienstige verhoudinge, was daar geen bestaansmoontlikheid vir 'n massa spreekwoordmateriaal nie wat in die stamgebied gesond kon voortontwikkel. Januarie hier val in die hartjie van die somer, terwyl Januarie in Europa geklem sit in die ysknyp van die winter, sodat ploeg en saai, plant en kweek, oes en pluk hier met heel ander maande saamval. Vandaar die verdwyning van die massa spreuke en gesegdes en volkswysheid van suiwer landboukundige aard, wat met die verskillende maande van die jaar samehang en met die daarin geldende normale weersgesteldheid. Ter opheldering noem ek o.a.: *Januarie warm, dat God Zich erbarm! Witte Februarie sterkt de akkers. Lichtmis (in Feb.) zonnescijjn, brengt veel sneeuw. Maartse regen brengt geen zegen. Een droge April is niet der boeren wil, ens. Mei warm, geeft een goed jaar. Junie droog, meer dan nat, vult de schuur en ook het vat. Met Sint Jakob of Sint An (in Julie) is het koren in de schuur of in de ban, Is eerste September helder en rein, dan zal het ook de hele maand zijn. Warm Oktober, koude Februarie. Decemberwind uit het oost, brengt den zieken luttel troost, ens.*¹⁾

Wel ontwikkel in S.A. enkele gesegdes in verband met weersgesteldheid, maar die moes min of meer aan sekere streke verbonde bly weens die eienaardige klimaatsverskille. Die geërfde geloof egter dat die weerstoestand van die eerste twaalf dae van die jaar ooreenstem met die van die verskillende maande, kon hom hier handhaaf, sowel as die landboukundige wysheid dat jy plante wat bo die grond dra, met die groei van die maan moet insit, die wat onder die grond dra (soos artappels) daarenteë met die afneem van die maan.

Konfessionele teëstelling tussen Rooms en Protestants waaruit voortvloei menige spreekwoord wat spottend of skertsend paap of pastoor laat verbykom, ken ons nie. So is byv. van Protestantse sy die pous vereenselwig met die duiwel, terwyl paap 'n skeldnaam geword het. En Sint Pieter selfs ontdek in verskeie legendes nie aan die skertslus nie. Aan die anderkant is binne eie konfessionele kring die pastoor in die Europese samelewing die voorwerp geword van die menigte se spotlus. Vgl. „*Alles met mate*” zei de pastoor, en hy dronk de jenever uit een kannetje (De C. Gebr. 138). „*Brand op*”, zei

¹⁾ Welters (kyk by behandeling van die maande). Vir 'n oorvloed Duitse materiaal kyk Wander onder maandname.

de paap, en hy gooide een non op het vuur (Boekng. in Ndl. Wdb. XII, 34). *Papen un Handwisers wiset den Weag un goat ne nit* (Eckart). *Wenn de Pap lacht, es en de Häll Jahrmarkt* (Eckart). „*Der Beste in der Mitte*,“ sagte der Teufel, da ging er zwischen zwei Pfaffen (Schra. BS. 511), ens.

In S.A. was die sosiale status van die predikant heeltemal anders. Hy was die godsdienstige en maatskaplike leidsman, die fakkeldraer van die beskawing, tot wie die volk in alle sake met groot eerbied opgesien het. In so 'n gemeenskap moes dus verlore gaan al die bewuste uitdrukkinge en spreekwoordmateriaal omdat die lug ongunstig was vir die voortbestaan daarvan. Is teenswoordig hierin verandering te bespeur, tog bly dit waar dat die predikant, afgesien van 'n enkele grappie op sy kerfstok, onaangetas is deur spreekwoordelike skerts.¹⁾

Ook die boer het in S.A. 'n bevoorregte persoon geword. Sedert die vroegste dae van die volksplanting het hy sy hoë, selfstandige status gehandhaaf; hy was maar altyd die Afrikanervolk self. Daarom verdwyn hier alle skimpery en veragting wat so op hom gehoop is in Europa deur die beter ontwikkelde stedeling. Want aldaar tree hy gewoonlik op in die spreekwoord as dom, ru, ongemanierd. Vgl. *een boer is en blijft een boer; een boer en een varken zijn gelijk; Ndd. wat versteit de Bûr von Safran!* (kyk verder Eckart, 34 vlgg.). Dat hy hom natuurlik teen sodanige bejegening versit, bewys o.a. *de Bûr is en Ehrenmann; de Bûr is tom dichten (am nächsten) bi uns Herrgott*.

Alle spreekwoordmateriaal van hierdie aard, positief sowel as negatief, moes hier verlore gaan.

Om dieselfde maatskaplike oorsake is die bekladding van die vrou in spreekwoord en gesegde soos dit uit vroeër eeue stam en in die stamgebied nog welig voortlewe, in die wordende Afr. taal onderdruk. Die gemeenskap kon tussen swart rasse in die minste benadeling van die blanke vrou nie gedoog nie.

Die Afrikaanse volk is gebore op die veld. In die afgesonderdheid van sy veldbestaan, met weinig geleentheid tot bestendiging en versterking van sy meegebragte kultuurskat, in die feitlike verbreking van sy kultuurbande met die stamgebied, gepaard aan die feit dat veelsoortige elemente in die samestelling van die nuwe nasie opgeneem is—hierin alleen is

¹⁾ Ek herinner aan die grappie waarin verhaal word van die predikantseun wat geantwoord het op die vraag of sy vader die beroep gaan aanneem: *Pa bid nog, maar Ma pak al in*.

genoegsame grond te vind vir die verlore-gaan van 'n menigte geestelike goedere. Onder inwerking van nuwe begrippe en beskouinge, onder vorming van nuwe tradities wat veranderde omgewing en omstandighede dikteer, moes ook veel taalskat te gronde gaan, taalskat veral waarin geërfde volksgeloof uitgedruk is en wat moes plaas maak vir nuwe of wat gewoon vergeet raak. In hierdie aanpassings- en gelykmakingsproses speel die vernuf van die Hottentot en slaaf sy rol, en word die kinders eerste die draers van veranderde beskouinge. En daar lewenswys en lewensbedryf in nuwe kanale gelei word, handel en soldatediens en skeepvaart vervang word deur landbou en veeteelt en jag, moes verplasing van ou beelde deur nuwe intree, en baie onbruikbare taalvoorraad van self verval. En word uitdrukkinge gered uit 'n gebied wat vir die Afrikaner verlore gegaan het, soos skeepvaart byv., dan gebeur dit deur betekenisverandering of tenminste onder inwerking van nuwe assosiatiewe elemente. Ek herinner aan : *sien hoe hy die mas opkry, anker gooi, aanklam (by 'n meisie), 'van bakboord na 'stuurboord (van bakpoort na stuurpoort), maswerk, halfmas hang, driemaal is skeepseeg, opgeskeep wees met iemand of iets, iemand afskeep, 'n kinkel in die kabel, met man en muis*, ens. En die vraag is hoeveel van sodanige voorraad sou bewaar gebly het, as dit nie reeds tydens die verhuising na S.A. in breë volkskringe as vasgewortelde taalgoed 'n bestaan gehad het nie. Dit is opmerklik dat waar ons taal so groot vrugbaarheid vir nuutskeping van uitdrukkinge vir dronkenskap toon, daar feitlik niks bewaar is van die voorraad Ndl. uitdrukkinge vir dieselfde begrip nie, maar met voorstelling ontleen aan die skeepvaart (kyk vir materiaal De C. Gebr. 240). Want *hy het kromhoutsof gedrink* berus op eie selfstandige voorstelling, en het niks te maak met *hij ligt in e kromhouten* (slaapt zijn roes uit) nie.

As ons dink aan uitdrukkinge in verband met inrigting van huis en haard, gewoontes, volksvermake, volksgeloof, legendes en verhale, dan word duidelik die omvang van wat moes ondergegaan het. Vertellings in verband met duiwel- en heksegeloof is haas ontelbaar in die stamgebiede. Maar sodanige verhale bly klewe aan lokaliteite in die oorspronklike woongebied, sodat heel weinig daarvan 'n oorplanting na elders verdra. En daarmee is heelwat taalskat vir ons verlore geraak. En waar enkele uitdr. bewaar gebly is, soos byv. *so bang soos die duiwel vir 'n knapsak*, daar is selfs die vaagste herinnering aan die verhaal waaraan dit ontleen is, uitgewis.

In die taai stryd met barbare waar dit daagliks gaan om

lewe en lyf, en weg van die kus in die gedurige geworstel met geduldtartende traagheid van die natuur, met geen geleentheid vir opvoeding nie, was behalwe die godsdienstige hoër geestelike belange uitgesluit. Die behoudende werk van die boek word uitgeskakel. En wat die invloed van lektuur kon gewees het, blyk enigsins uit die skat van uitdr. wat die Bybel vasgeplant het sover die spore van die pionier-Afrikaner die binneland in geteken staan. Ons merk hoe 'n bietjie onderwys in Nederlands 'n hele skaar van idiome in die spraak van die ontwikkelde klas ingelyf het, soos byv. *die hekel aan iemand hê, die bande nouer toehaal, iets daarop nahou, 'n oog in die seil hou, iemand in die nou bring*, ens. Behalwe natuurlike afslyting en verval¹⁾ van taalskat waaraan elke taal onderhewig is, het in S.A. blote afwesigheid van onderwys en lektuur verarming van taalskat teweeggebring, en is aan wordende Afrikaans 'n skade toegevoeg wat eers lang-samerhand deur nuwe verowering enigsins ingehaal is.

Nuwe Ontstaan.

Was die lewe eensaam, behalwe in die Kaap self en in die wordende dorpie en buurtes, daar was tog gedurig genoeg awontuurlike ondervinding wat voortgespruit het uit die aard van lewensbedryf en omgewing. Landskap, plant, dier en inboorling het die verbeelding gaande gemaak, sodat daar in die eerste sewentig jaar van die volksplanting 'n aansienlike skat van name en selfs wendinge nuut moes ontstaan het, al weet ons daar bedroef min van. Insig in dié verbeeldingswêreld verskaf ons egter reeds enige bergname uit Van Riebeeck se dae: *Leeuwenberg, Zuyckerbroot, Lupaertsbergh, Clapmusbergh, Diamandt ende Peerlbergh, Sadelbergh, Blocxbergh*, ens. En deur ontwikkeling en bestendiging van 'n eie landaard, deur vereenselwiging met die bodem, het 'n groeiende taalvermoë langsamerhand sy eie beelde leer vorm uit die onmiddellikheid van 'n nuwe lewensbestaan.

Enige terreine kan ons dadelik uitlig as van besonder betekenis vir die opkoms van nuwe spreekwoorde, ens. nl. *trek en vervoerbedryf (os en ossewa), jag, veeboerdery en landbou, trou en vry, dronkenskap en drink, slaan, dier- en plantewêreld, landskap, inboorling, gebruike*.

Sommige van die uitdr. wat ontstaan is uit of betrekking

¹⁾ N voorbeeld van 'n uitdrukking wat meegekom het en blykbaar vandag uitgesterf is, sou wees *blauwe bloempjes* (leuens, versinsels), meer as eenmaal deur Louis Trigardt gebruik, tensy dit hom alleen uit lektuur bekend was, wat onwaarskynlik is.

het op hierdie terreine, dateer uit die vroegste tye, terwyl ander weer heel jonk is, so byv. *riemtelegram* wat 'n produk is van die Anglo-Boeroorlog. Dan is op te merk dat hier weer van geen skerp skeidslyne tussen die rubrieke sprake kan wees nie, want die terreine loop in mekaar en dek mekaar gedeeltelik. So vorm vervoerbedryf tot op 'n sekere hoogte 'n wesenlike bestanddeel van boerdery, maar is seker ook onafhanklik daarvan 'n vrugbare oorsprongsterrein. En iemand 'n *kafferpak* gee byv. is ontstaan uit die verhouding tussen witman en inboorling wat intiemste was in die boerdery, maar waar presies moet so 'n uitdrukking nou tuisgebring word? *Sy keteltjie by 'n ander se vuur sit* het waarskynlik op terrein van die trekpad en -lewe ontstaan, maar die grondslag daarvoor kon tog ook onder ander omstandighede in die lewe geroep geword het. Netso is die jagterrein haas nie te skei van die treklewe nie.

Nieteenstaande bly groeperinge soos gemaak 'n vereiste en daarby 'n nuttige middel om oorsigtelikheid te skep.

Die Ossewa.

By die oopmaak van die land weg van die see was die ossewa oorspronklik die enigste vervoermiddel, en tot laat teen die end van die 19de eeu nog het hy binnelandse sentra soos Johannesburg gebou. En by daelikse inkrimping van sy werkgebied deur ander vervoermiddels mag die ossewa dit weet dat hy tot hoër lewe verewig is as dank vir eeuelange diensvaardigheid in die taai arbeid van landskoonmaak. Want met die geknars van die wiele oor die klipbanke en die gekreun van die wabak oor Rodesand, deur Mostertshoek, Heksrivier en oor die Hottentotshollandberg, en verder die Karogelyktes in, het die pionier sy hele stoflike en geestelike beskawing meegevoer. En daarom is die ossewa ook besing as simbool van Boerbeskawing.

Waar so intieme samehang tussen nasiewording en ossewa bestaan, word dit begryplik as die indiwidu gedurig sy beeldspraak uit hierdie suiwer Afrikaanse bron aanvul, soos veral tot uiting kom by skrywer of redenaar, of as in die alledaagse gesprek toevallige vergelyking met een of ander deel van die ossewa ingestrooi word. Wat so in die bewussyn lewe, moet langamerhand tot vaste uitdrukkinge, tot gangbare beeldspraak ontwikkel. Die uitdrukkinge wat Afrikaans aan hierdie bron ontleen het, hang saam met die reis of trek self, dele van die wa, die trekgoed, die os en sy arbeid.

Dis bo my vuurmaakplek vir iets wat ons nie begryp nie, roep voor die gees die trekpad by *opdraans* of in bergwêreld,

terwyl die minder gebruiklike *dis anderkant my uitspanplek* geassosieer word met die *staanplek* met sy rykdom van romantiek en waarvandaan die nuwe *skof* weer met moed aanvaar word. Net soos dit *wurg* by die *opdraans*, kan dit ook *wurg* in moeilike lewensomstandighede; en net so maklik soos die wa die *afdraand* afkom, val die sondaar in verder versoeking op die *afdraand* van sedelike ellende, of raak iemand in verder geldelike moeilikheid, of gaan hy by afnemende kragte na die graf. Die gang na die kerkhof word soms die *laaste skof* genoem, waarteenoor die vrolike *aand-skof* ry van die jongkêrel staan. Nie alleen 'n grootprater word gemaan om die *rem* of *briek* aan te draai nie, maar ook iemand wat rojaal lewe, sodat hy nie later hoef *noustrop* of *bo-kerf* te trek nie. Hoe teleurstellend is dit om mense soms oor 'n kleinigheid te sien *kop uittrek* of *tou-opgooi* waar almal se medewerking nodig was vir 'n goeie saak, terwyl juis in sulke oomblikke die waarde van 'n *briekblok* (standvastige persoon) aan die lig kom. En dan is daar geleenthede waar 'n *remskoen* of 'n *remskoenparty* deur sy terughoudende krag groot gevaar of flaters kan vermy. By elke beweging is dit nodig dat daar *van die staanspoor af 'n leier (touleier)* voor die dag kom om die *tou te vat* (ook: *voortou te vat*). Wanneer iemand al iets van 'n werk weet, is hy *touwys*. In die groei-jare eet die *jongspan* aan die *tou*. Deur onkunde het menig-een oor die *tou getrap* of *onklaar getrap*, terwyl 'n jongkêrel se *rieme* al te goue *losraak* by die eerste sien, hoewel so 'n verliefdheid gewoonlik van korte duur is. 'N *klein jukskeittjie* met 'n *groot kop* is uiters handig by die inspan partymaal, maar ook in die lewe kan so 'n persoon oral sy pad vind waar ander ondergaan. Maar elke selfbewuste mens bedank om as 'n *orige jukskei* gebruik te word. Om 'n *noot te rek* soos 'n *voorslagriempie* is 'n alledaagse verskynsel by die ouer geslag. Die trots van baie boere is om 'n span swart osse te besit, vandaar *swartspan* in skertsende toepassing op die kerkraad. Is 'n versameling persone uit ongelyksoortige elemente saamgestel, dan praat ons van 'n *bontspan*, en waar mense mooi saamwerk praat ons van *saamtrek*, of ook van 'n *agtermekaar span*, terwyl *span* algemeen geword het op sportterrein. En hoe lewendig staan die ossewa voor ons wanneer ons hoor praat van *wawielore*, of van een wat die mond van so oop is dat 'n *wa (bokwa)* met 'n (*lang*) *span* osse daarin kan draai!

Verder kom hier in aanmerking: *agteros kom ook in die kraal, op die kettingtou blaas, die vaalstreep vat, iemand voorhaak, kripkristen, hy is nie langes die Kaapse pad opgetel nie,*

jong osse inspan, sy rieme styfloep, sy jas is in die wiel, soos 'n voorslag wees, lunsriem, dit hotagter hê.

Is hierby reeds enige uitdrukkinge wat nie noodwendig met die ossewa in direkte verband staan nie, hulle hoort tog op dieselfde terrein met die ander tuis. En by vervoerbedryf, treklewe en trekondervindinge sal wel ook aansluit: *iemand se hand in die as slaan, sy turf sit, vir iemand 'n klip in (uit) die pad rol, stadig oor die klippe, in die spoor trap, ens.*

Jag.

Hoe meer die Kolonie sy grense uitgebrei het, hoe verder noord en oos moes die jagters hul togte uitstrek, want die jagstreek het verband gehou met die wegwykende grootwild. Ons weet dat jagters vroeg in die 19de eeu al noord van die Oranjerivier rondgetrek het. Jagters het dan ook eerste sekere geografiese name vasgelê. 'N mooi voorbeeld van 'n streeknaam onder invloed van die jag ontstaan is *Riemland*, vandag nog geldig vir noordoostelike Vrystaat (Heilbron, Frankfort), en so genoem omdat in daardie jagstreek baie rieme gesny is.

Soos te verwagte is, sal jaguitdrukkinge veel sterker in die binneland verteenwoordig wees. Hieronder val o.a. *tromp-op loop (ja); dis aldag skietdag, maar nie aldag raakdag nie; 'n v.d. Walt-skoot skiet (Vrystaats); as die doppie klap, val die bok (ondergegaan by in-onbruik-raak van die doppiegeweer); ook so sy doppie het afgeklap vir 'n dreigement wat nie uitgevoer word nie.*

Hierby kom nog die volgende wat algemeen bekend is: *so bang soos 'n bok vir 'n skoot hael; van die gras af; vier stewels in die lug lê; oorgehaal wees; die wêreld skeur; mooi skoot! broekskeur gaan; korrel vat; spoor sny; so kwaai soos 'n tierwyfie; (die wild) voorlê; die skoot hoog deur hê (toegepas op 'n dronk mens); vleis braai voor jy die bok skiet.*

Landbou en Veeteelt.

Die vernaamste nywerheidsbronne was en is landbou en veeboerdery. Daaraan herinner: *al sy skapies (ossies, veetjies) is nie in die kraal nie; al sy varkies is nie op hok nie; bloots ry; iemand dophou; in die bak spit (sny, werk); in die bak wees (raak); in die hok spit, ens.; 'n gesig so suur soos 'n sermeinpeer; in 'n ander se kraal kom; in 'n ander se veld wie; misoes; kripperd; iemand kniehalter (knelter); halter afhaal; iemand koudlei; iemand vir 'n handperd hou; hans groot maak;*

vroeg opsaal om laat te ry¹⁾; perdgerus; knipmes-ry; hul skapiess bymekaarja; hul velletjies bymekaargooi; op stopland sit;²⁾ randeier; voorbok; as hy 'n blinde skaap wil wees, laat hy sy kop stamp (na aanleiding van blindesiekte onder skape: Hoopstad); iemand opdots (opdreun) tot by oom Daantjie in die kalwerhok; perde (beeste) soek; ganse (skape) aanja; hy het van Koerland se vleis geëet; voorperd (fig.); soos 'n voorslag wees; ens.

Vermelde gevalle sal wel almal in verband staan met boerdery. Soos gewoonlik gebeur, vind hul aanwending op 'n ander gebied.

Die groot hoeveelheid nuutskeppinge in verband met *dronkenskap, trou en vry, slaan*, wat in Hoofstuk V behandel word, ontleen hul voorstellingselemente veelal uit genoemde en nog ander terreine.

Dierwêreld.

Van uitdrukkinge wat ontstaan is deur gedurige aanraking met die dierlewe, bring ek hier 'n aantal byeen: *so taai soos 'n ratel; so kwaai soos 'n geitjie; so kwaad dat sy stertjie afval* (afkomstig van die geitjie: Hoopstad); *'n jakkalsdraffie; 'n tweestertjakkals* (huigelaar); *sekretarisdras; sekretarisbene; apie maak; aap op 'n bokstert; aapstert gee; sy lyf aasvoël hou; hy kan nie bokkom braai nie; soos 'n trapsoetjies; as jy nie daardie mond gehad het nie, het die kraaie al lank jou oë uitgepik; deur die kraaie bespreek wees; langasemsprinkaan* (van een wat aanhoudend en eentonig praat); *hy lyk soos 'n ietermagog* (lelik: Edenburg); *visvang* (fig.); *loop na die hoenders*; ens.

Van intieme aanraking getuig die Afr. geboortefabel. Die ooevaar bring die Europese kind, maar in S.A. gaan die moeder of 'n ander 'n klein bobbejaantjie vang, wat dan as gevolg van 'n enigsins ruwe was- en skrobbehandeling mens word. Hiermee in verband staan *bobbejaan(tjie)* vir kind; *bobbejaan(tjie)* vang wat aanleiding gegee het tot *babetjie* vang; verder *berg toe gaan*.

Dierstorie.

Was die aanraking met die diere 'n daaglikse gebeurtenis, veel intiemer nog was die gemeenskap van die kind met die dierlewe in die ryk van die verbeelding. Die dierstorie wat onder Hottentotverbeelding 'n nuwe loopbaan in S.A. gekry

¹⁾ Ooreenstemmende uitdr. in Ndd.: Frö sadeln un spät riden.

²⁾ Te vergelyk ze loopt op de stoppelen (Aalst).

het, moes alhier die plek vervul van veel verlore gegane verhaalstof. Met spreekwoordelike persoonlikhede soos broer Jakkals en broer Wolf raak die kinders heel vroeg bekend, en die warmte waarmee sodanige verhale ontvang en honderdmaal oorvertel word, bewys die vaslegging in spreekwoord, ens. van treffende situasies daarin.

Die sieke dra die gesonde herinner aan wolf se bitter ervaring in die skaapsteel-storie; *jakkals prys sy eie stert* aan die bekende poging om sy mede-jakkalse te oortuig dat dit beste is om hulle sterte ook af te kap. *Ysterklou in die grond slaan* is aan die perd storie ontleen, en hoewel wesenlik reeds in die stamland bekend (vgl. Schonken, 63), is sy gebruik en betekenis Afrikaans. En dieselfde is waar van *boomskraap(sel)*, *eerste en tweede hoepel*, ens.

In verband met jakkals se sluhheid soos dit in die dier storie veral tot bewussyn kom, staan wel die spreekwoord: *jakkals sê: hardloop is 'n goeie ding, maar dan moet jy betyds begin*. En hoewel die jakkals se geaardheid vir elke boer goed genoeg bekend is, sal by die ontstaan van uitdrukkinge soos *dis bo my jakkals*, *jakkalsstreke*, *jakkalsdraaie*, tog wel lewendige voorstellinge uit die dier storie voorgesit het, omdat juis daarin sy eienskappe so reël uitgebeeld is. Net so is die tweede gedeelte van *as dit reën en die son skyn, trou jakkals met wolf se vrou 'n uitvloeisel uit dieselfde verbeeldingswêreld*.

Ander Terreine.

In verband met die *plantelewe* staan jy sal hom nie agter elke bos uitskop nie, geld soos bossies, *loop eer die paadjie vol dorings (dubbeltjies)* word, ens.

Aan die geaardheid van die land herinner *stadig oor die klippe, randjies se kant toe staan, op die vlakte sit* (sonder huis), *hy kom van die gramadoelas af* (weet nie vanwaar nie: Reddersburg), *het spruit drie ook water gekry?* (gesê teen 'n derde wat hom ongevraag in 'n gesprek tussen twee meng: Clocolan), *met geweld kan jy die duiwel van 'n krans affa* (met geweld kan jy veel uitrig—vee laat hul nie maklik by 'n krans afstoot nie: Paul Roux), ens.

Van die omgang met die inboorlingrasse getuig o.a. *'n los hotnot* wat so juis die onbekommerde lewenswys van die Hottentot teken; van sy musikale sin is *hotnotsriël* 'n refleks, van sy danslus *askoekslaen*. Terwyl *hotnot* in verskeie ongunstige skakeringe voorkom, is *hotnôt!* (met betoonde en gerekte slot-sillabe) as uitroep van gematigde bewondering heel gewoon. Het raskleur waarskynlik te doen met die ontstaan van *hot-*

notjie doodslaan, sonder twyfel geld dit van die visnaam. Iemand 'n *kafferpak* gee en *kaffersleg* is seker binnelandse en jonger formasies. Dat die Boland ver is van die Kaffergebied, sê ons die aldaar ontstane: *ons is famielie so ver soos van hier na Kafferland*. *Dolosse gooi* bring ons in onmiddellike aanraking met Kafferbygeloof, terwyl *hy het naby die strooihuis omgedraai* sinspeel op bloedmenging.

Aan vroeër gebruike herinner *die opsitkers*, *die vierperde-wa* (by die huwelik), *bokknieë* (as gevolg van die krimping van velklere wat vroeër algemeen in gebruik was in die binneland). Aan die oorvloedige gebruik van koffie herinner *jy moet die koffie drink soos die kan hom skink* (algemeen Vrystaats), terwyl *die swart perd galop* (ketel kook) en *die koeie loop in die swart brand* (van koffie sonder melk gesê) heel dikwels gehoor word.

Ouderdomskwessie.

'N vraag van belang is die ouderdom van Afrikaanse spreekwoorde en uitdrukkinge. Nou het die ou reisbeskrywers wat meestal vreemdelinge was, hul met die taal van die Afrikaners nie besiggehou nie, behalwe in 'n paar vlugtige opmerkinge oor die taaltoestande. Daarom is ons onkunde oor die wordingsproses van Afrikaans so groot. En tog moet ons in ouer geskrifte oor S.A. na inligting soek.

Wanneer die Suidoostewind waai en Tafelberg oordek is met 'n wit windwolk, dan heet dit vandag nog in Kaapstad en omstreke: *die tafel is gedek*. Hierdie uitdrukking is baie oud, volgens Kolbe eerste deur seeliede gebruik om te kenne te gee dat storm te wagte is, en dit is derhalwe moontlik dat dit reeds voor die stigting van die volksplanting geyk was. Dit lui aldus: „Eindelyk zal het ook wel de moeite waardig zyn, te zeggen, dat deze berg zeer dikwyls, ja byna staande de gantsche droge tyd, te weten van September tot Maart, en menigmaal ook de andere maand, van een witte wolk wordt bedekt, waar uit de zeer heftige en schrikkelyke Noorde wind, welke dit voorgebergte in een kwaad gerucht heeft gebragt, word geacht te ontstaan.¹⁾ Dienvolgens zyn de Zeevaarders, als zy deze wolk boven de Tafelberg gewaar worden, gewoon te zeggen, dat *de Tafel gedekt is*, daar mede te kennen gevende, dat zy op een onfeilbaren storm staat moeten maken.” (Nederlandse vertaling, bls. 82).

¹⁾ Tegelykertyd 'n sprekende voorbeeld van Kolbe se generalisasielus en onbetroubaarheid.

Waar Mentzel die toestande aan die Kaap in die eerste helfte van die 18de eeu behandel (meer bepaald omstreeks 1737), en melding maak van die spotvraag: *hoeveel onse gaan op 'n pond?* wat vandag nog gebruiklik is, wanneer iemand te veel die woordjie *ons* besig, homself en sy mense te veel op die voorgrond bring, daar werp hy lig op die datering van die uitdrukking en konstateer hy 'n historiese taalfait. In verband met die vrouens op die platteland sê hy: „Man frägt etwan ob sie keine Bibel haben, so erfolgt die Antwort: *Onz heeft geen Bibel*, zu teutsch: *Uns hat keine Bibel*... Wann man sie als dan frägt: Wie viel Unzen gehen auf ein Pfund? so werden sie schamroth.”¹⁾ Dit sal wel nie die waarheid wees dat net die vrouens op die platteland toe *ons* i.p.v. *wij* gesê het nie. Geërfde *ons*, versterk deur analogiewerking in S.A., moes teen hierdie tyd al taamlik sterk verbreid gewees het, sodat die *wij*-sprekers goed in die minderheid was teenoor die *ons*-sprekers. Maar wat ons wel kan aanvaar is dat *wij*-sprekers op aangeduide wyse gespot het met *ons*-sprekers. Dan kon die spotvraag vroeg aan die Kaap ontstaan het, toe die vorme mekaar ontmoet het; of moontlik ook al in die stamgebied.

In die loop van die agtiende eeu steek enkele uitdrukkinge hulle kop uit, so byv. *van Noodt is dood, nou is daar geen nood* wat vandag nog spreekwoordelik is en by die dood van die Goewerneur sou ontstaan het.²⁾ 'N geskrif uit die tweede helfte van die 18de eeu (1778) wat waardevol is in taalkundige opsig, is die verhaal van Wikar wat jarelank onder die Hottentotte geswerf het en in sy poging om Nederlands te skrywe ver tekortsiet.³⁾ Hier vind ons *padgee* (bls. 106, 107); *spoor sny* (bls. 107: „—sneyen de spoor waar de zeekoei uitgegaan is”); *kant en wal vol* (bls. 81); *wag-'n-bietjie* (vir haakdoringboom; die plantnaam sal wel 'n toepassing wees van 'n bestaande uitdrukking, wat moontlik al spreekwoordelik was). Hierdie en ander afrikanismes sal dan wel *veel ouer* wees as Wikar se verhaal. Dit sal ook geld van *pens en pootjies* (afval) wat Lichtenstein van sê dat dit deur die hele Kolonie 'n bekende tafelgereg is, hoewel ons nie weet hoe oud die toegepaste gebruik daarvan is nie. *Voorlê* as jagterm moet heel oud wees; in 'n brief in gebroke Afrikaans uit die jaar 1863 gebruik Hamelberg dit reeds in figuurlike betekenis („.....

¹⁾ Tijdsch. 35, 282.

²⁾ Kyk Mentzel, *Life at the Cape in mid-eighteenth century*, bls. 87-88 (uitgegee deur The Van Riebeeck Society).

³⁾ Meegedeel in *Reizen in Zuid-Afrika*, II, 265.

die Aferkaaners lekker voorleg....") d.i. in 'n val lok, bedrieg.¹⁾ Hierdie gebruik is my onbekend, en mag wel individuele beeldspraak wees. Uit dieselfde bron leer ons dat *hondesiekte* vir influensa tenminste al 1856 in Kaapstad gangbaar was. Tenminste so oud ook is *Vaalpens* en *Blikoor*.

'N enkele maal is ons so gelukkig om volkome ingelig te wees oor ontstaan en datering van 'n uitdrukking. Dit is gewoonlik die geval wanneer dit in verband staan met 'n persoon of 'n bepaalde gebeurtenis, soos die bogenoemde oor Van Noodt se dood.

'N ander mooi voorbeeld hiervan is: *O, dis weer 'n Canterbury of dis ou nuus van Canterbury* wat soveel beteken as: *dis 'n leuen*, en wat vandag nog sporadies bekend is o.a. in Wellington, maar oor die algemeen as uitgesterwe kan beskou word. Volgens Borchers, bls. 193 (oorspronklike Eng. uitgawe bls. 235) was Canterbury 'n eienaardige kapper in Kaapstad by die begin van die 19de eeu wat allerhande grappige verdigsels vertel het.²⁾

Die rondte van vader Cloete doen wortel hoogs waarskynlik in die rondgaande hofsittinge gehou in Graaffreinet, Uitenhage en George in die laaste maande van 1812 en bekend as *Die Swarte Ommegang*, waarby Pieter Laurens Cloete een van die registers was.

Alles sal regkom as elkeen sy plig doen word populêr opgevat as 'n skepping van Pres. Brand, en sou dus hier tuis hoort, as dié opvatting juis is. Niemand ontken dat Pres. Brand op besonder wyse die uitdrukking tot spreekwoord voortgehelp het nie, maar die eerste deel by name en waar dit op aankom, is natuurlik altyd 'n stuk Afrikaanse volkstaal gewees.

Van 'n ander uitdrukking wat samehang met die outyse onderwys en wat lankal ondergegaan is, gee Changuion ons rekenskap: *hij ziet eruit als een gescheurde Trap der Jeugd* (haveloos en ongedaan). Changuion se optekening van afrika-

¹⁾ Muller, Oude tijden in den Oranje Vrijstaat, bls. 150.

²⁾ Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, Amsterdam—Kaapstad, 1907. Dit heet aldaar: „Een van hen, Canterbury geheeten, was bijzonder merkwaardig door het vertellen van de nieuwtjes van den dag met de noodige toevoegsels en kleuren waarvan een of ander grappige of sarcastische klant hem had voorzien, en trotsch op de hem toevertrouwde geheimen, liet hij niet na ze even getrouw als hij ze ontvangen had te laten rondgaan. Daarvandaan kwam het dat de zonderlingste nieuwtjes werden verspreid; en de verhalen telkens aangevuld met allerlei fabels werden zoo ongeloofbaar en twijfelachtig, dat ze spreekwoordelijk beantwoord werden met een: „o, dat is weer een Canterbury!“

nismes wat gangbaar was in Kaapstad in die eerste helfte van die 19de eeu, het enige waarde vir daterings-doeleinde, al moet ons aanneem dat die meeste aldaar genoemde uitdrukkinge heelwat ouer is. 'N hoë ouderdom het dié wat ook oor die hele orige taalgebied gangbaar is nl. *agteros kom ook in die kraal, knipmes-ry, daar het suurlemoensop deurgeloop, oor die onderdeur loer, 'n dop steek, in die pad steek, ek het met hom niks uit te waai nie, (hy is) lekkerlyf (Ch. lekker lijf maken), korrel vat (Ch. nemen).*

Waar direkte dokumentering ons dan so in die steek laat tot by die end van die 19de eeu, toe Afrikaans as skryftaal eers die pad oopmaak, bly as enigste maatstaf oor vir ouderdomsbepaling algemene gangbaarheid oor die hele of min of meer die hele spraakgebied, met dié voorbehoud egter dat elke bepaalde geval in verband met sy innerlike geaardheid sal beskou word. Wat in die Boland ontstaan en meegedra is met die in-trekkende beweging binneland toe, moet uit die oudste tyd stam. As voorbeelde hiervan kan ons veilig aanneem, o.a. *opdraand; afdraand; dis bo my vuurmaakplek; stadig oor die klippe; moustrop-trek; tou-opgooi; touwys; in iemand se kraal kom; dit gaan broekskeur; iemand se hand in die as slaan; iemand in die pad steek; bobbejaan vang; iemand dophou; kurang sal braai; by die Kaap omgaan; sy maters is dood; gou by die bak maar lui by die werk (vak); alkant selfkant; jy skop hom (sy soort) nie agter elke bos uit nie; hoe later hoe kwat-ens.*

Dit spreek vanself dat 'n mens by die samestelling van so 'n lys wat nog baie uitgebrei kan word, heel growwe vergissinge kan maak by gebrek aan 'n vaste maatstaf. Tog kan 'n instinktiewe gevoel somtyds 'n taamlik getroue gids wees. Want algemene gangbaarheid is maar 'n swak steunsel, aangesien snel verspreiding in moderne tye deur toenemende verkeersgeleenthede en gedurige verhuising tot algemeenwording van jong skeppinge kan bydra. Algemene bekendheid dus moet eers versterk word deur ander oorweginge. Aan die anderkant kan egter weer 'n lokale verskyning of tenminste 'n uitdrukking met beperkte gebiedsomvang uit die vroegste tyd stam. So sou ek Bolands *in die bak spit, die karba lig*, ens. tot die oudste laag nuutskeppinge wil reken. Dit hang alles daarvan af of daar geleentheid was vir verspreiding na elders en of die geaardheid van die uitdrukking verspreiding buiten sy natuurlike grense waarskynlik maak.

Oor die ontstaantyd van verreweg die groot meerderheid nuutskeppinge is ons dus glad nie ingelig nie, en wat 'n mens

van 'n klein aantal met heelwat waarskynlikheid mag konstateer, bly ook maar heel vaag.

Vreemde Invloed.

Onder die betreklik klein lysie woorde wat met taamlieke sekerheid direk uit Maleis of Portugees in Afrikaans gekom het, is daar enige wat net in spreekwoordelike gebruik tot uiting kom.

Sy *kurang sal braai*, hoewel sekondêr toegepas op ander terreine, hoort oorspronklik tuis by die spel, net soos *hy is kurang* of *hy speel kurang*, sodat Mansvelt se afleiding van *kurang* uit Mal. *tsjóran*=by 't spel bedriegen heel goed moontlik lyk. En die woord is tegelykertyd 'n vingerwysing na heel intieme aanraking tussen kolonistekind en slawekind, waarvoor ook ander woorde van dieselfde herkoms bewys lewer.

Dit lyk verder of Mal. *moesoeh*=*vyand* (so eerste deur Mansvelt afgelei) aanleiding gegee het tot *moesoek spit*, *werk*, ens. (in Pêrel: *moesoep*) d.i. wedywer in enige opsig; *hy is my moesoek* (*moesoep*); *hy is my moses*; *sy moses is dood*. Volgens Mansvelt sou uit die betekenis *vyand* die begrip *mededinger* (vgl. *ons werk moesoep*) ontwikkel het, en na die wedywer die begrip *meerdere* (*hy is my moesoep*). In *sy moses is dood*, ens. kon die woord 'n vervorming ondergaan het onder bygedagte aan die Bybelse figuur. Hoe waarskynlik ook al hierdie afleiding is, wil ek net daarop wys dat Mal. *moesoeh*=*landsvyand* (Klinkert) terwyl 'n heel ander woord in Mal. diens doen vir *persoonlike vyand*. Die ontlening moet oud wees, aangesien die uitdrukking met *moses* oor die hele taalgebied bekend is. Die ander met *moesoek* (*moesoep*) is meer beperk tot die Boland.

By iemand *pamperlang* (mooi broodjies bak, vleitaal gebruik om 'n guns te verkry) en *pamperlangpraatjies* is albei meer Bolands. Waar ek die uitdrukking in die Vrystaat teëgekome het, is direkte Bolandse invloed (o.a. verhuising) vasgestel. Goed moontlik lyk my 'n afleiding uit Mal. *paparan*=opheldering, uitlegging (Klinkert), sowel ten opsigte van die klanke as van die betekenis.

Istamboel is Maleis (uit Turks) vir Konstantinopel, en hoewel met *snaar* en *st(r)amboel* 'n suiwer Afrikaanse uitdrukking is, skuil daarin herinnering aan tevoet rondgaande, musiekmakende slawe of ander kleurlingelemente (vgl. *stamboeltroep* by Prick v. Wily en aangehaal Boshoff, 371). Die uitdrukking raak meer en meer in onbruik.

Dis seal (sieal) word gesê in Pêrel as iemand byv. 'n uui skiet op jag of iets doen waarmee die bygeloof onheil verbind; *seal* is verder 'n plek of huis waar 'n ongeluk gebeur het. Die woord kom uit Mal. *sijal*=onheilspellend, is bekend in die Boland en Oudtshoorn; in Malmesbury ook in die vorm *sjel, sel*.

Tjoutjouspul vir 'n deurmekaar, agteraf klomp mense, ens. (kyk bls. 330) uit "Pigeon-English" *chow-chow* kan hier genoem word, daar dit uit die Ooste kom, moontlik deur Engels. (Kyk Boshoff, 372). Weens sy algemeenheid moet die ontlening vroeg wees, moontlik al einde 18de eeu, al is die oudste aanhaling van die woord in *Hobson-Jobson* eers laat 19de-eeus. *Tjoutjou*, gemengde spys, kon ook langs ander weg as Engels na Suid-Afrika gekom het.

Port. *laia* (soort, aard, "Art," "Beschaffenheit") het in Suid-Afrika spreekwoordelik geword in *baie laaie hê, dis sy ou laai*, en *laai-laaistreke*. Aan hierdie etimologie, reeds deur Hesseling via Mal.-Port. aangegee, is nie te twyfel nie.

Daar die aanraking tussen Hottentot en kolonis van vroeg af al van so intieme aard was, is dit opvallend dat daar haas geen spore van Hottentots op terrein van spreekwoord en -wyse aan te wys is nie. Die Hottentotte met aangebore gevatheid het Hollands gou en maklik aangeleer, en waar hul vir goed bediendes van die witman geword het, was hul sedes en gewoontes en ook hul taal gou aan die ondergang prysgegee. Sonder om 'n opsomming te gee uit Suid-Afrikaanse geskrifte van gevalle van Hottentotte wat Hollands leer of magtig was, sowel as van Afrikaners wat Hottentots ken, waardeur intieme omgang tussen witman en Hottentot ryk sou illustreer word (¹), wil ek hier net wys op die belangrike feit dat die Hottentotte hul rasidentiteit vroeg laat vaar het, so gou die aanraking met blanke blywend geword het. Al het die reis van Goewerneur van Plettenberg in die tweede helfte van die 18de eeu plaasgevind, en al mag sy getuienis op sigself nie veel beteken nie, aangesien ons niks van die voorgeskiiedenis van die bewuste Hottentotte weet nie, tog wys dit die algemene rigting aan. Dit heet (*Reizen in Z.A. II*, 73): „Men had verwagt in dit verre afgelegene Cambdebo's veld of daaromstreeks te zullen aantreffen eenige Hottentots kralen, daar die natie op zig zelfs nog hare aller-eerste zeden en gewoontens zouden onderhouden; doch dewijl in dit gantsche veld geene andere Hottentotten meer te vinden

¹) Hiervoor kyk Boshoff, 374; Hesseling, *Het Afrikaans*, 2e druk, bls. 15—16.

waren, als de geen en die zig reeds zedert eenige jaaren bij de Colonisten hadden verhuurt en met geheele familien onder dezelve ter woon waren gekomen zo vond men dezelve van hare eerste grond zeden en gewoontens geheel vervreemd, en men konde bij dit dom en onwetend nakroost daarvan niets meer ontdekken ofte naspeuren."

Ook is leersaam wat genoteer staan in die beskrywing van die reis van Kommissaris Cnoll na die warmbad (Caledon), wat in 1710 plaasgevind het, na aanleiding van die reisigers se kennismaking met 'n Hottentotskraal naby Palmietrivier, in 'n streek wat destyds so goed as onbewoond was deur blanke. Die Hollandskundigheid van die Hottentotte tref die reisiger soseer dat aangestip word: „... waarlijk remercabel dat men bij geen een hottentot quam, of²⁾ vonden hem genoegsaam in de hollandse taal geverseert."

Een geval van Hottentotse oorsprong van 'n Afrikaanse spreekwyse verdien hier nader bespreking. Heel algemeen bekend is *van hoeka se tyd (dae) af, van hoeka af*, waarin Hott. *huga* (=von Alters her, von jeher, Krönlein) te sien is. Maar *hoeka* kom verder adwerbiaal voor in verskeie betekenisse wat beste deur sinnetjies kan opgehelder word: *dit reën hoeka altyd* (d.i. maar), *ek sal hoeka geslaan word* (d.i. tog maar, buitendien), *ek het jou hoeka al geld gegee* (eintlik net versterkend, dus=reeds). Sodanige gebruik sal wel ontwikkel het uit *huga-gui* (altyd, gedurig) en *huga-gam* (vroeeër, lank gelede), hoewel die modaliteit nie altyd duidelik vas te stel is nie. Tog is sodanige gebruik uiters algemeen in die omgewing van Pêrel onder kleurlinge en ook onder blanke.

Gelykbeduidend met *van hoeka af* hoor 'n mens *van toeka af* wat ek, net soos le Roux, *Beschrijvende klankleer van het Afrikaans*, bls. 94 aflei uit *toe* uitgebrei tot *toeka* na voorbeeld van *hoeka*; dus in plaas van *van hoeka af* word gesê *van toe af, van toeka af*. Dit lyk my natuurliker as die aanneming van Ndl.-dial. *toeke*=*toekomende* (vgl. *ik kom toeke weke bij oe*) wat in uitspraak en betekenis vermeng sou geraak het met *hoeka, hoeke* (Boshoff, 269). Teen so 'n ontwikkeling pleit m.i. gebruik en betekenis. Waarom sou by 'n vermenging die toekomsbegrip heeltemal verlore gegaan het?

Om te bepaal wanneer ons met Duitse invloed te doen het, is haas onmoontlik. Heelwat Ndl. uitdrukkinge, veral die van oostelike dialekte, bestaan met geringe klankwysiging ook in Plat-Duits, sodat selfs daar waar ons nie dink aan

²⁾ Collectanea, vyfde publikasie van die Van Riebeeck Society, bls. 64.

Duitse invloed nie, bydrae van Duitssprekende koloniste kan skuil, wat in die Ndl. vorm oorgegaan het. Eers 'n grondige verkenning van al die in aanmerking komende terreine, ook veral van uit historiese standpunt, sou ons instaat stel om met meer beslistheid oor die herkoms van sekere Afr. uitdrukkinge te oordeel.

Uit Duits kom so goed as seker by *my siks, dan en wan, skalt en walt*. Laasgenoemde uitdrukking bestaan in Hd. en Ndd., en is nog nie heeltemal uitgesterwe in Afr. nie, daar dit by ou mense in die Boland nog bekend is.

Taamlik seker stam uit Plat-Duitse gebied *ek wou dat jy op Bloksberg sit*, nog so bekend by ou mense in Pêrel en Wellington, en origins in verskeie variante oor die Afr. taalgebied versprei (kyk bls. 134). In Limburg kom *Heksenberg* en *Kollenberg* voor, terwyl *Bloksberg* in die bewuste uitdrukking blykbaar in Nederland onbekend is, behalwe by Harrebomée wat egter *ik wou, dat jy op den Bloksberg zat* uit Molema se lys van *Nederduitsche Spreekwoorden* haal, dus eers omstreeks die helfte van die 19de eeu opgeteken.

Op grond van die betekenis is 'n mens geneig om *Kretie en Pletie* as Duitse leengoed te beskou, soos Hesseling ook gedoen het. Maar sonder meer gegewens bly daar 'n reeks moontlikhede bestaan vir die herkoms van die Afr. uitdrukking. Of dit regstreeks uit die Bybel stam, en of dit deur Ndl. voorouers reeds in die Bybelse betekenis na Afrika toe gebring is, voorlopig lyk dit aanneemlik om aan oorenting van die Duitse betekenis "Jan Rap en sy maat" op die Afr. te glo, as dit waar is dat die uitdrukking niks Duits aan hom het nie. Vgl. hieroor Boshoff, 111.

Eindelik is daar enkele uitdrukkinge wat 'n mens nie in Ndl. woordeboeke vind nie, maar wat algemeen bekend is in Duits; vgl. *dit sit vuistedik agter die ore*, Hd. *Faustdick hinter den Ohren*; *vir iemand duim vashou*, Hd. *den Daumen halten* (kyk bls. 165); 'n *Jodeskool* vir 'n deurmekaarspul sowel as vir lawaai, waarvoor in Ndl. *Jodenkerk*, maar in Hd. met betekenis *lawaaï Judenschule* en Plat-Duits *Judenschool* vgl. *'t geit dar tau as in 'n Judenschool* (Berghaus i.v.); *tussen die boom en die bas* (van iemand wat nie uitkom met sy opienie nie), met feitlik dieselfde betekenis in Plat-Duits: *ik sta zwischen Bork un Boom*, ich weiss nicht, zu welchem von Beiden ich mich entschliessen soll (Berghaus, 181), en met ander betekenis in Hd. *zwischen Baum und Borke stecken* (Borchardt, 54), vgl. Fr. *il ne faut pas mettre le doigt entre l'arbre et l'écorce*; *trou is nie perde-koop nie* waarvoor Hd. *Weiber nehmen ist kein Pferdehandel* (De C. Vro. 160); ens. In sulke

gevalle sal wel Duitse invloed wees, maar die beslissing of dit van uitsluitlike of net versterkende aard was, moet ons opskort totdat vollediger gegewens, veral van die oostelike streke van die Ndl. taalgebied bekend is. Versterkende invloed van Duitsers op die bestendiging van uitdrukkinge wat letterlik ooreenstem met Duitse (vgl. byv. *deur dik en dun*) is vanselfsprekend.

Dit is nog moeiliker om met sekerheid spore van ons Franse voorouers se taal aan te wys in ons spreekwoordeskat, hoewel ons ook hier veilig mag aanneem versterking van die bestaande Hollandse uitdrukking deur Hollandssprekende Franse waar vir sodanige uitdrukking in *hulle Frans* 'n min of meer suiwer ooreenstemmende uitdrukking gangbaar was. Opmerklik is dit egter dat Afr. *fonteintjie*, *ek sal nie sê*: *ek sal nie weer by (van) jou water drink nie* feitlik volkome ooreenstem met Fr. *il ne faut pas dire: fontaine, je ne boirai pas de ton eau*. In Ndl. vind ek nie 'n parallel nie, wel in Hd. *man muss nie zur Quelle sagen: ich trinke nicht von deinem Wasser* met dieselfde betekenis by Wander, 3, 1439. Die *D. Wtb.* vermeld dit nie, terwyl ek verder nie gegewens het oor die ouderdom en gangbaarheid van die uitdrukking in Duits nie. Is hier ontlening of onafhanklike ontstaan? Laasgenoemde moontlikheid kan steun vind in Hd. *es soll niemand sagen: von diesem Wasser trinke ich nicht*; Spaans *nadie diga desta agua no beberé* (Wander, 4, 1806). Hoe dit ook al sy met die Duitse spreekwoord, die Afr. spreekwoord is ontstaan of direk uit Frans met moontlike versterking deur Duitsers of onder wysiging deur ons Franse voorouers van 'n geërfde, min of meer ooreenstemmende Hollandse (Duitse?) spreekwoord of -wyse. Want weens die ooreenstemming met Frans lyk my 'n onafhanklike ontstaan in Afrika heel onwaarskynlik.

Hoewel ek glo dat 'n *gesig so suur soos 'n sermeinpeer* 'n spreekwyse is wat in Suid-Afrika ontstaan het, so is *sermein* tenminste oorspronklik Frans nl. uit (*Saint*)-*Germain* waarvan Larousse sê: *poire fondante et très sucrée. Sermein* sou dus as ontlening uit Frans geld, as sy bestaan nie in 17de-eeuse Ndl. of selfs later vasgestel kan word nie. Maar waarom dien Larousse se soet peer as beeld vir 'n suur gesig? Dit word verstaanbaar wanneer ons onthou dat die beeld berus op die uiterlike gerimpeldheid van die peer as dit vir 'n lang tyd gebêre word.

Fr. *lever le coude* mag ook verband hê met die *elmbog* lig.

Wat egter die diepste moete in die Afrikaanse taalbodem ingedruk het, is Engels. Sedert meer as 'n eeu kon Engels van die hawestad uit sy onbepaalde mag as wêreldtaal in ons

land laat geld. Was sy greep op die Afrikaanssprekende bevolking in die beskawingsentra sterk, sowel as in die binne-landse dorpe met suiwer eentalige skole, so het die groot beweging noordwaarts oor Oranje en Vaal tydelik aan sy heerskappy ontkom, totdat hy later onder die gevestigde republieke sy skade sou inhaal. Waaruit volg die belangrike feit, belangrik ook vir die beoordeling van taalverskynsels, dat 'n groot deel van die Afrikaanse volk eers baie laat in die 19de eeu met Engels in aanraking gekom het. Loop in die dertiger jare enkele plattelandse skole, nie ver van Kaapstad nie, leeg omdat na die sin van die ouers te min aandag aan Hollands gewy word, alle gees van verset was geblus in die Kaapkolonie in die tweede helfte van die eeu toe die skoolwet van 1865 (na sy praktiese uitwerking) die Afrikaanssprekende bevolking vir goed oorlewer aan die seëninge van 'n vreemde taal. Daarna die opbloeï van die hooggeroemde Bolandse skole en seminaries wat in alle opregtheid in stand gehou en gevoed word selfs uit die mees afgeleë streke van Vrystaat en Transvaal, en wat al die tyd onverbiddelek 'n Afrikaanse spraak help kweek met 'n allerpyklikste, haas onkenbare uiterlik—'n modestroom wat byna die stem van die Ou Beweging smoor en waarteen 'n enkele keer privaat verset tydelik geluk. So woeker die Engelse taal in ons skole, en ook in ons kerke; voer hy onbepaalde heerskappy in die openbare lewe; bou hy 'n vaste fondament in die staats- en handelslewe, wat vandag nog ewe onwrikbaar staan. Diamant- en goudindustrie open sy pad na die binne-land toe om vandaar uit, uit die nuwe sentra, sy veroweringsgreep uit te brei. Die opening van die myne was 'n geweldige faktor om die Engelse taal in die hart van die Boerbeskawing te plant. En na die Anglo-Boeroorlog het die geleenthede vir Engelse taalinvloed sterk toegeneem. Opvoeding, nuwe ekonomiese toestande, en maatskaplike verkeer het die twee rasse intussen in nouste aanraking met mekaar gebring. In die laaste twintig jaar het verhuising van die land na die stede, onder die druk van nuwe toestande, verbasend toegeneem, sodat die gedeeltelike afsondering van die Afrikaanssprekende element daardeur groot verandering moes ondergaan. Teenoorgesteld daaraan het heelwat Engelssprekende tussen Afrikaanssprekende gaan woon op die land. En gedurigdeur het eentalige onderwys sy vasvat nie verslap nie, totdat in jongste tyd sy krag ondermyn is deur invoering van moedertaalmedium vir die Afrikaanse kind op skool, deur die opkoms van Afrikaans as kultuurmedium en van 'n Afrikaanse kultuur wat pas begin het in sy worsteling om op elke terrein vir hom te handhaaf, die eie uitdrukking te gebruik, en waar dit nie bestaan nie,

te skep. So word in Afrikaanse kringe die Engelse terme vir sport byv. vervang deur eie, op handelsgebied die stryd aangebind, en op die hoër terreine van die onderwys voortgesit. Deur so 'n suiwerende geestesproses sal ons veel onnodige vreemde taalgoed verban en die eie taal verryk. En waar 'n volkskultuur so 'n proses deurmaak is 'n gesonde purisme noodsaaklik.

Hierdie kort opsomming van feite was nodig voor ons die invloed van Engels op ons spreekwoordeskat behandel. Die wonder is dat ons taal gedurende 'n lang eeu van oorwoekering nie veel meer gely het nie.

Hoewel elke taalverskynsel as sodanig waarde het, moes ons tog by 'n opsomming van anglisismes almal uitskakel wat nog nie ingeburger is nie, en waarvan die gebruik beperk is tot persone wat baie Engels praat of wat in 'n Engelse omgewing groot geword het, en waarvoor suiwer Afrikaanse uitdrukkinge algemeen gangbaar is. In alle lyste, woorde sowel as spreekwoordelike uitdrukkinge, tot nog toe gepubliseer is met hierdie faktor nie rekening gehou nie. Sulke uitdrukkinge sal moontlik deur groeiende invloed van beskaafde Afrikaans teruggedring word. Dieselfde geld van ontleninge, 'n verskynsel wat ons hier egter nie aangaan nie.

By 'n poging om anglisismes vas te stel egter stuit 'n mens op besonder moeilikhede wat samehang met ooreenstemming in woordeskat tussen Engels en Afrikaans (Ndl. Hd.), sowel as in voorstellingswêreld en denkwyse van die betrokke rasse. Want daardeur bly 'n moontlikheid van toevallige ooreenstemming, dus van onafhanklike ontstaan. Hierdie moeilikheid sou ons vir Afrikaans baasraak, wanneer ons wis hoe oud die uitdrukking in ons taal is. Maar dit is juis nie moontlik nie. En hierdie onkunde omtrent die verlede van besonderhede in Afrikaans maak die beoordeling van 'n vermeende anglisisme des te ingewikkelder wanneer daar in ouer Ndl. 'n ooreenstemmende uitdrukking bestaan het, waarvan ons nie weet of dit in Afrikaans as erfgoed bestaan het voor Engels op die toneel verskyn het nie. Sulke oorweginge toon aan dat ons nie versigtig genoeg kan wees by die vasstelling van anglisismes nie. 'N paar gevalle ter opheldering kan praktiese waarde hê.

Noem 'n graaf 'n graaf wat dikwels gehoor word in plaas van noem die ding by sy regte naam (d.i. iets sê sonder doekies omdraai), sou 'n mens dadelik as 'n anglisisme wil bestempel, 'n vertaling van *call a spade a spade*. Maar in ouer Ndl. kom voor *een schop een schop*, *een spâ een spâ* noemen, opgeteken by Tuinman, I, 223, in die vorm van 'n spreekwoord, dus blyk-

baar vir sy tyd as bekend op te vat, hoewel hy oor sy gebruiklikheid niks meedeel nie. En terwyl daar 'n geringe moontlikheid is vir gewysigde voortbestaan van die Ndl. uitdrukkinge wat met die anglisisme kon saamval, lyk dit onwaarskynlik, omdat die Afrikaanse uitdrukking sover ek opgemerk het, veral voorkom by Engelskundige persone of die wat onder invloed van sodanige staan.

Kan ons dus met veiligheid beweer dat genoemde uitdrukking 'n suiwer anglisisme is, van *met iemand die gek speel* kan dit met veel minder sekerheid gesê word. Kiliaen se *den gheck spelen* kan hier nie in aanmerking kom nie, aangesien dit beteken: jou soos 'n gek gedra, by hom vertaal met *agere morionem, fingere stultitiam*. Die woord *speel* is ongetwyfeld die Eng. *to play* (the fool). Maar nou is die vraag of *die gek speel met iem.* letterlik vertaal is uit Eng. *to play the fool with a person*, en of ons nie ook moet dink aan 'n wysiging van *met iem. die gek skeer* onder invloed van die Eng. uitdrukking of van die suiwer anglisisme nie. Vir baie individue sal dit 'n suiwer anglisisme wees, vir ander egter 'n vermengingsproduk wat, soos aangedui, langs verskillende weë kon plaasvind.

Die algemeen gebruiklike *skouer aan die wiel sit* staan teenoor Eng. *to put the shoulder to the wheel* in min of meer dieselfde verhouding as die voorgaande, in so ver as hier rekening te hou is met Ndl. *de hand aan het wiel zetten*. Van laasgenoemde weet ons egter nie of dit ooit in S.A. gangbaar was nie, en daarom lyk vermenging hier minder waarskynlik. Alleen is daar die moontlikheid dat die uitdrukking in S.A. selfstandig kon ontstaan het nog voor Engels hier gebruik is.

'N ander geval van vermenging kan wees *iemand die sak gee* wat purisme kan wees vir meer gebruiklike *iemand die „sack” gee*, of ook 'n suiwer voortsetting van Ndl. *iemand de zak geven*, reeds 17de-eeus (*Spaansche Brabander*, vs. 776), of eindelik vermenging van altwee. Alleen, ons weet nie of die Ndl. uitdrukking ooit voortgeleef het in S.A. nie. Vir my taalgevoel is dit 'n anglisisme, omdat ek eers op skool bekend geword het daarmee, en wel in die vorm *iem. die „sack” gee*. Die gebruiksfeer van sulke uitdrukkinge kan dikwels die deurslag gee: byv. is die uitdrukking bekend op die platteland by die ouer geslag, of meer of uitsluitlik by Engelskundige persone?

Onder gevalle van ooreenstemming van die Afr. uitdrukkinge met Eng. en Duits sonder dat ek 'n Ndl. parallel kan aanwys, noem ek *iemand oor die kole haal* waarin wel skuil herinnering aan 'n vroeër strafgebruik (Wander, 2, 1459).

Dit stem letterlik ooreen met Eng. *to haul a person over the coals*, terwyl Duits *einen über (durch) die Kohlen ziehen* bietjie verderaf staan, ook in betekenis. Die waarskynlikheid pleit sterk vir 'n anglisisme; alleen die moontlikheid bestaan (as die uitdr. op 'n ou strafgebruik berus) dat een of ander vorm, met die bewuste voorstelling uit die stamgebied (Duitsland, Nederland?) meegebring, in Afr. met die anglisisme kon versmelt het.

Terwyl volksetimologiese vermenging vir my seker lyk in *orrelstryk*, uit 'n (*goeie*) *stryk* en Eng. *allright*, waarskynlik in kleurlingmond ontstaan, gee die beoordeling van *hy kan nie kers vashou by iemand nie* moeilikheid. Dit gaan nie aan om saam met Ndl. *Wdb.* VII, 682 sonder opgaaf van redes te beweer dat dit 'n anglisisme is in Afr. nie. Vir eers is die Afr. uitdr. oor ons hele taalgebied versprei, en veral daar tuis waar aan Eng. invloed nie kan gedink word nie. En ten tweede sou moet bewys word dat Eng. *not to be able to hold a candle to some one* so 'n daeliks voorkomende uitdrukking was in S.A. dat hy hom gou opgedring het aan die ander element, en daarna oor die hele land versprei het. Die indruk van so 'n graad van gebruiklikheid ten opsigte van die Eng. uitdr. het ek nie alleen nooit gekry nie, maar die teendeel lyk waar. Die Afr. uitdrukking sal wel ouer wees as die tweede helfte of end van die 19de eeu op grond van sy gangbaarheid en ingeworteldheid. Maar waarom moet dit dan 'n anglisisme wees, as 'n ander regstreekse verklaring grond genoeg het? Ndl. *voor iemand de kaars houden* beteken *behulpzaam wees*; wie dus selfs nie eens 'n hulp kan wees vir 'n ander nie, kan natuurlik geen vergelyking met hom deurstaan nie. By *iemand naas vir iemand* is 'n wysiging wat ontstaan deur die begrip van vergelyking. Die negatiewe vorm in Afr. teenoor die positiewe in Ndl. kom meer male voor.

Assosiasie van Eng. *as drunk as a top* kan ook ingewerk het op Afr. *so dronk soos 'n tol* wat egter in eerste instansie as geërf moet beskou word (Ndl. *zo dronken als een tol*), wat nie uitsluit dat dit in die mond van sekere individue niks anders as 'n anglisisme is nie. Ons het hier te doen met 'n tiepe van beeld wat hom aan verskeie volke opdring weens gemeenskaplikheid van kultuurvorme. Die hier en hoër op aangeraakte beginsel dat 'n *nitdrukking in die mond van een persoon ou erfgoed kan wees, en in die mond van 'n ander 'n anglisisme*, moet in elke bepaalde geval in die oog gehou word.

Naas invloed van Eng. *to be head and shoulders above a person* op die ontstaan van Afr. *kop en skouers bo iemand wees*,

kan ons ook dink aan selfstandige ontstaan waartoe die geval van Soul kon bygedra het, vgl. 1 Sam. 9:2; 10:23.

Die alledaagse *op naalde en spelde sit*=op hete kole sit (ongeduldig wees) stem feitlik ooreen met Eng. *to sit on pins and needles*. Maar ook in Duits is uiters gewoon *auf Nadeln sitzen (gehen)* met dieselfde betekenis, ook in Deens en Russies (Wander i.v. *Nadel*); vgl. Ndd. *ik sitte, as wenn ik up Nateln seet*. In Ndl. word wel gehoor *op spelden zitten*, vgl. ook Ravenstein se vertaling van Meredith se *Rhoda Fleming*, bls. 21: „... ik voel me, of ik overal op spelden zit.” Die algemene verbreidheid van die Afrikaanse uitdrukkinge sowel as die byna Europese gangbaarheid van ’n uitdrukking met *naald* (in Fr. heet dit anders: *il est sur des épines*) maak dit feitlik ’n sekerheid dat ons oorgeërf het *op naalde sit* wat dan selfstandig kon uitgebrei het tot *op naalde en spelde sit*, of versmelt het met ’n moontlike uit Ndl. geërfde *op spelde sit*.¹⁾ Dat egter die Engelse uitdrukking meegewerk het in later tyd, is moontlik, en waarskynlik is ook dat in die spraak van baie die Engelse uitdrukking aanleiding gegee het tot die Afr. Van ’n suiwer anglisisme hoef hier dus ook nie sprake te wees nie.

’N soortgelyke geval wat egter ’n beslissing nog moeiliker maak, is *hy is in* vir *hy is tuis*. Volgens die eerste indruk sou ’n mens aan ’n anglisisme dink, maar presies op dieselfde manier gebruik vind ons *in* reeds in 17de-eeuse Ndl. vgl. Moerkkerken, 132: *is jou man oock in?* en verder in Plat-Duitse dialekte (Berghaus i.v. *in*), sodat oorerwing veilig kan aangeneem word. En waar ons origens sê *hy is uit*=van huis af, nie tuis nie, lyk die teenoorgestelde natuurlik genoeg. Tog het die uitdrukking aan die anderkant my veral opgeval by persone wat baie Engels praat, Engelskundig is of in aanraking is met sodanige persone, hoewel ek sy verskyning by ander nie sal ontken nie. Lewe hierin nou voort geërfde taal naas die anglisisme, sodat die twee mekaar beïnvloed en vermeng? En hoe moet hierdie geval beoordeel word?

Ander verwendinge van *in* soos *hy is in* (vir ’n pak sla, skrobbering) en *die trein is in*, ens. is duidelike anglisismes; laasgenoemde is reeds baie algemeen, terwyl eersgenoemde minder as ’n ernstige anglisisme kan beskou word, aangesien dit in hoofsaak geld by die wat sterk beïnvloed is deur Engels.

Uit die behandelde gevalle blyk nou wel voldoende met hoeveel faktore ons moet rekening hou wanneer ons helderheid wil verkry oor anglisismes.

¹⁾ Hierby kon Fri. op spjelden en niddlen sitte ook meegewerk het.

Duidelike navolging van Engels egter is byv. : *op die heining* (draad) *sit* (to sit on the fence); *hy kan sy sterre dank* (he can thank his stars); *sy kop verloor* (to lose his head); *tussen die duiwel en die diep see* (between the devil and the deep sea); *'n perd van 'n ander kleur* (a horse of another colour); *sê my wie jou vrinde is, en ek sal jou sê wie jy is* (tell me who your friends are, and I shall tell you who you are); *so waar as vet* (as sure as fate); *niemand is so doof as wie nie wil hoor nie* (none so deaf as those who will not hear); *'n wit olifant* (a white elephant); *iemand se been trek* (to pull one's leg), hoewel hierby op te merk is die bestaan van Ndl. *een bij 't been krijgen* (foppen) in Drente; *in warm water wees* (to be in hot water), in Duits kom dit alleen in Amerika voor, dus ook onder Engelse invloed; *wildehawer saai* (to sow wild oats); *in 'n jiffie* (in a jiffy); *elke hond kry sy dag* (every dog has his day), ens.
